

नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्), मिति २०७७/०५/०९ को निर्णय अनुसार विभागीय
मन्त्रिस्तरको मिति २०७७/०५/१७ को निर्णयबाट स्वीकृत

कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयबाट आ.व. २०७७/०७८ मा प्रदेश
तथा स्थानीय तहमा सशर्त वित्तीय हस्तान्तरण मार्फत पठाइएका
कार्यक्रमहरूको प्राविधिक कार्य संचालन प्रक्रिया, रिपोर्टिङ तथा तथ्याङ्क
व्यवस्थापन सम्बन्धी मार्गदर्शन

(कृषि तर्फ)

नेपाल सरकार

कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय

सिंहदरवार, काठमाडौं

६. बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण
कार्यक्रम सञ्चालन प्रक्रिया, २०७७

बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन प्रक्रिया, २०७७

१. कार्यक्रमको परिचय: बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम अन्तरगत सशर्त वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट संचालन हुने बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि यो कार्यक्रम सञ्चालन प्रक्रिया तयार गरिएको छ ।

१.१ लक्ष्य/उद्देश्य:

(क) धान तथा मकै बालीमा प्रविधि विस्तार, यान्त्रिकीकरण प्रवर्द्धन, पूर्वाधार विकास एवं बजार व्यवस्थापन लगायतका क्रियाकलापहरूलाई एकीकृत रूपमा मिशन कार्यक्रमको रूपमा सञ्चालन गरी धान/मकैको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बृद्धि गरी धान/चामल तथा मकैको आयात प्रतिस्थापनमा सहयोग पुर्याउने,

(ख) परम्परागत अन्न एवं कोदोजन्य स्थानीय तथा रैथाने बालीहरूको प्रवर्द्धनमार्फत् उत्पादन एवं उपभोग बढाई खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा सुधार गर्ने तथा खाद्यान्न आयात कम गरी आत्मनिर्भरता बढाउने ।

१.२ लक्षित समूह:

यस मिशन कार्यक्रम अन्तरगत संचालन हुने धान र मकै सम्भाग तर्फ कृषक/कृषक समूह/सहकारी/सामुदायिक बीउ बैंक व्यवस्थापन समिति/उपभोक्ता समिति/निजी उद्यमी/कम्पनी सहभागी हुन सक्नेछन् एवं रैथाने बाली प्रवर्द्धन तर्फ कृषक/कृषक समूह/सहकारी/सामुदायिक बीउ बैंक व्यवस्थापक समिति/होमस्टे संचालक/रैथाने तथा स्थानीय बालीहरूको प्रशोधन, विविधीकरण तथा बजारीकरणसँग सम्बन्धित व्यवसायीहरू सहभागी हुन सक्नेछन् ।

१.३ कार्यक्रम सञ्चालन हुने प्रदेश/स्थानीय तह/स्थान: बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम अन्तरगत सशर्त वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन हुने प्रदेश एवं स्थानीय तहमा यो मिशन कार्यक्रम सञ्चालन हुनेछ ।

१.४ अपेक्षित उपलब्धि:

(क) कार्यक्रम संचालन हुने प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूमा ३५००० हेक्टर क्षेत्रफलमा नेपालमा विकास भएका मसिनो प्रकृतिको धानमा तथा कम्तिमा ५००० हेक्टर क्षेत्रफलमा चैते धानमा कार्यक्रम सञ्चालन भई थप ५०,००० मे टन धान उत्पादन हुने,

(ख) तराई, मधेस तथा मध्य पहाडी जिल्लाहरूका हिउँदे र वर्षे मकैको करिब ३५००० हेक्टरमा कार्यक्रम संचालन तथा ५००० हेक्टर बसन्ते मकैको क्षेत्र विस्तार भई थप ६५००० मे टन मकैको उत्पादन बृद्धि हुने ।

(ग) रैथाने बालीहरूको उत्पादन र बजारीकरण बीचको दूरी कम भई रैथाने तथा स्थानीय बालीहरूको प्रवर्द्धन भएको हुने ।

२. कार्यक्रम सञ्चालनका आधारभूत पक्ष तथा सञ्चालन हुने क्रियाकलापः

२.१ स्थानीय तह मार्फत् सञ्चालन हुने कार्यक्रमका आधारभूत पक्ष तथा सञ्चालन हुने क्रियाकलापः

- (क) स्थानीय तह मार्फत् कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नको लागि सिंचाइ सुविधाको अवस्था, धान मिल/दाना उद्योगको अवस्थिति, सडकको पहुँच र बजार केन्द्रसम्मको दुरी, चक्लावन्दी तथा सामुहिक खेत गर्न सकिने सम्भावना, मिल/दाना उद्योगको आवश्यकता बमोजिम उत्पादन गर्न सकिने अवस्था तथा धान मिल/दाना उद्योगसँग खरिद सम्झौता हुन सक्ने अवस्था लगायतका मुख्य मापदण्डहरूको आधारमा क्लस्टर छनौट गर्न सम्बन्धित स्थानीयतह तहले समिति गठन गर्नेछ । तर स्थानीय तहमा कृषि सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालनको लागि समिति रहेको खण्डमा सोही समितिले कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न सक्नेछ ।
- (ख) बुँदा (क) बमोजिमको समितिले विषयसँग सम्बन्धित विज्ञ, पदाधिकारी, संघ एवं प्रदेश सरकार अन्तर्गतको जिल्लास्थित कार्यालय/फार्म केन्द्रलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।
- (ग) बुँदा (क) बमोजिमको समितिको काम, कर्तव्य अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः-
- (अ) स्थानीय तहसँग सहकार्य गरी उत्पादन क्लस्टर अन्तर्गतका प्रत्येक उत्पादन ब्लकमा सम्मिलित कृषकहरूको आधारभूत विवरण संकलन र अद्यावधिक गर्ने,
- (आ) क्लस्टर भित्र चक्लावन्दी गरी उत्पादन ब्लक निर्माणमा कृषकहरूलाई प्रेरित तथा आवश्यक सहजीकरण गर्ने,
- (इ) क्लस्टर भित्रका उत्पादन ब्लकहरूमा मुख्य बालीको आधारमा पुरै बाली प्रणालीको उत्पादन योजना बनाइ कार्यान्वयन गर्न कृषकहरूलाई प्रेरित गर्ने,
- (ई) क्लस्टर भित्र आवश्यक बीउ विजन, मलखाद लगायतका उत्पादन सामग्रीहरूको परिमाण एकिन गरि स्थानीय तहसँग सहकार्य गरि तिनको आपूर्तीको व्यवस्था मिलाउने,
- (उ) क्लस्टर अन्तर्गत लिजमा जग्गा लिन र दिन सहजीकरण गर्ने,
- (ऊ) कृषि ऋण आवश्यक परेका सदस्यहरूको माग सङ्कलन गरी स्थानीय बैंक तथा वित्तीय संस्था मार्फत ऋण प्रवाहको लागि सहजीकरण गर्ने,
- (ए) सबै कृषकहरूलाई अनिवार्य बाली विमा गर्न प्रेरित र सहजीकरण गर्ने,
- (ऐ) उपजको उत्पादन अनुमान गर्ने एवं उपजको गुणस्तर कायम गर्न, भण्डारण गर्न सदस्यलाई सहयोग गर्ने,
- (ओ) उत्पादित कृषि उपजको बजारीकरणमा सहयोग पुर्याउने,
- (औ) सम्भाव्यताका आधारमा नजिकको उद्योग (धानको हकमा धान चामल मील, मकैको हकमा दाना उद्योग) सँग खरिद सम्झौता (Buy Back Agreement) गर्न सहजीकरण गर्ने,
- (अं) सम्भाव्यताको आधारमा सामुदायिक गोदाम/अन्न बैंक सञ्चालन गर्ने।
- (घ) बुँदा (क) बमोजिम गठन हुने समितिले धानको हकमा तराईमा १००० हेक्टर, पहाडमा ५०० हेक्टर तथा मकैको हकमा तराईमा ५०० हेक्टर र पहाडमा २५० हेक्टर भन्दा कम नहुने गरी उत्पादन क्लस्टरहरू छनौट गर्नेछ ।

- (ड) प्रत्येक क्लस्टरलाई तराईमा कम्तिमा २० हेक्टर र पहाडमा १० हेक्टर क्षेत्रफल भन्दा कम नहुने गरी यथासम्भव एक अर्कामा जोडिएका प्लटहरूबाट बनेको उत्पादन ब्लकहरूमा विभाजन गरिनेछ । यस्ता उत्पादन ब्लकहरू व्यक्तिगत वा सामुहिक हुने छन् ।
- (च) बुँदा नं (घ) बमोजिमको मापदण्ड पुरा गरेका योग्य आवेदक सूचीकृत गर्न सम्बन्धित स्थानीय तहले नियमानुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नेछ ।
- (छ) बुँदा नं (च) बमोजिम प्रकाशन भएको सूचनाको आधारमा कार्यक्रम अन्तर्गत संचालन हुने क्रियाकलापहरूमा सहभागी हुने इच्छुक आवेदकहरूले सम्बन्धित स्थानीय तहले तोकेको आवश्यक कागजात सहित सम्बन्धित स्थानीय तहले आव्हान गरे बमोजिम सूचीकृत हुनको लागि आवेदन दिनु पर्नेछ । यसरी प्राप्त आवेदन सम्बन्धित स्थानीय तहले जाँचबुझ गरी सूचीकृत गर्नेछ । यसको अलावा स्थानीय तहले कार्यक्रम अन्तर्गतको कृषकलापमा सहभागी हुने कृषकहरूको विवरण सहित डिजिटल दर्ता गर्नेछ । साथै स्थानीय तहले यस कार्यक्रमसँग सम्बन्धित सबै सूचना र विवरण प्रविष्ट एवम् अध्यावधिक गर्नेछ ।
- (ज) बुँदा नं (छ) बमोजिम सूचीकृत भएका र आवश्यक मापदण्ड पुरा गरेका सबै आवेदकहरू कार्यक्रममा आवद्ध हुन सक्नेछन् । तर स्वीकृत कार्यक्रम र बजेटको सिमितता भएको अवस्थामा सूचीकृत हुने आवेदकहरू मध्येबाट समितिले छनौट मापदण्ड बनाई लाभग्राहीको छनौट गर्नेछ ।
- (झ) बुँदा २.१ (क) बमोजिम गठन हुने समितिलाई सहयोग गर्न तथा तालिका १ मा उल्लेखित कृषकलापहरू सन्चालन गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक सहजीकरण गर्न उत्पादन क्लस्टरमा सूचीकृत भई छनौट भएका आवेदकहरू समावेश गरी बुँदा २.१ (क) बमोजिमको समितिले क्लष्टर समन्वय समिति गठन गर्न सक्नेछ ।
- (ञ) बुँदा नं (झ) बमोजिमको क्लष्टर समन्वय समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार बुँदा २.१ (क) बमोजिमको समितिले तोके बमोजिमको हुनेछ ।
- (ट) यस कार्यक्रम अन्तर्गत तालिका १ मा उल्लेख भए बमोजिमका क्रियाकलापहरू संचालन हुनेछन्:-

तालिका १: स्थानीय तहबाट संचालन गरिने क्रियाकलाप र तिनको विस्तृत संचालन विधि

क्रियाकलाप	संचालन विधि	बाली
कार्यक्रममा आवद्ध हुने आवेदकहरूको डिजिटल अभिलेख तयार		धान/मकै
माटो जाँच गरी माटो स्वास्थ्य कार्ड (soil health card) वितरण	<ul style="list-style-type: none"> माटोको उर्वराशक्ती नक्साको उपयोग वा तयारी । मोवाइल माटो परिक्षण प्रयोगशाला मार्फत माटोको नमूना जाँच गरी माटो स्वास्थ्य कार्ड वितरण गरिने । 	धान/मकै
मलखाद उपलब्धता	<ul style="list-style-type: none"> आवश्यक रासायनिक मलको माग सङ्कलन गरिने । रासायनिक मलको अलावा अम्लियपना बढि भएकोमा अनुदानमा कृषि चून समेत उपलब्ध गराइने । स्थानीय तहले तोकेको नजिकको इजाजत प्राप्त मल विक्रेता सहकारी वा 	धान/मकै

क्रियाकलाप	संचालन विधि	बाली								
	कृषि सामाग्री कम्पनी लिमिटेड र साल्ट ट्रेडिङ्ग कर्पोरेशन लिमिटेडका विक्रि केन्द्रलाई सिफारिश गर्ने।									
भकारो सुधार	<ul style="list-style-type: none"> भकारो सुधार गरी गोठेमल तथा पशुमुत्र व्यवस्थापन गर्न कूल लागतको ५०% वा बढिमा एकमुष्ट रु. १२,०००।— (बाह्र हजार रुपैयाँ) उपलब्ध गराइनेछ । यस कृषकलापमा सहभागी हुन इच्छुक कृषकहरुले कम्तिमा दुई वटा ठूला पशु चौपाया पालेको हुनु पर्नेछ । 	धान/मकै								
गुणस्तरीय कम्पोष्ट मल उत्पादन	<ul style="list-style-type: none"> गडचौले मल तथा शुष्म जिवाणु (प्रभावकारी शुष्म जीव (इ एम), वेष्ट डिकम्पोजर) को प्रयोग गरी कम्पोष्ट मल तयारीको लागि लागतको ५०% वा बढिमा एकमुष्ट रु १०,०००।— (दश हजार रुपैयाँ) उपलब्ध गराइने छ । उत्पादन ब्लक भित्र एकै टोलका कम्तिमा १० कृषक परिवारको सहभागितामा सामुहिक रूपमा गडचौले मल उत्पादन गर्नको लागि भर्मि बेड र सेड निर्माणको लागि कूल लागतको ५०% वा बढिमा एकमुष्ट रु. ५०,०००।— (पचास हजार रुपैयाँ) उपलब्ध गराइनेछ । 	धान/मकै								
बायोफर्टिलाइजर र शुष्म तत्व प्रदर्शन	<ul style="list-style-type: none"> माटोको उर्वराशक्ति बढाउन राइजोबियम, एजोटोब्याक्टर, फस्फोरस सोलुविलाइजिङ्ग व्याक्टरिया तथा विभिन्न शुष्म तत्वहरुको प्रयोगलाई बढावा दिन कृषकको खेतबारीमा प्रदर्शन सन्चालन गरिनेछ । 	धान/मकै								
हरियो मल प्रयोग प्रवर्द्धन	<ul style="list-style-type: none"> हरियो मलको बीउमा सत प्रतिशत अनुदान उपलब्ध गराइनेछ । हरियो मल प्रयोग प्रविधि (रोप्ने/छर्ने समय र तरिका तथा छरेको हरियो मललाई माटोमा मिलाउने समय र तरिका) वारे स्थलगत १ दिने तालिम सञ्चालन गरिनेछ । 	धान								
वायोचार प्रयोग प्रवर्द्धन	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय स्तरमा उपलब्ध श्रोत साधनको प्रयोग गरी बायोचारको उत्पादन र प्रयोग गर्न किसानलाई उत्प्रेरित गरिनेछ । 	धान/मकै								
प्रविधि परिक्षण तथा स्थलगत प्रदर्शन	<p>सहभागीतात्मक उत्पादन प्रविधि प्रदर्शन तथा स्थलगत तालिम (छरुवा खेति प्रविधि (धान)/रासायनिक मलको समुचित प्रयोग/Alternate Wetting and Drying (AWD)/जलवायु अनुकूलित धानको खेति प्रदर्शन/जलवायु अनुकूलित खेति प्रदर्शन/रोग कीराको जैविक विधिद्वारा व्यवस्थापन तथा Bio Control Agent लाई लक्षित गरी IDPM (Integrated Disease and Pest Management)/बोरो धानको ब्लकमा परीक्षण तथा भ्यालिडेसन/पोष्ट हार्भेष्ट क्षती न्यूनीकरणका लागि उपयुक्त प्रविधिको प्रदर्शन संचालन गरिनेछ ।</p> <p>प्रदर्शन अनुसार आवश्यक न्यूनतम क्षेत्रफल देहाय बमोजिम हुनु पर्ने</p> <table border="1"> <tbody> <tr> <td>खेति प्रविधि प्याकेज (POP)</td> <td>तराई - २ कठ्ठा, पहाड- १ रोपनी</td> </tr> <tr> <td>पूर्व उन्मोचित जातीय प्रदर्शन</td> <td>तराई - २ कठ्ठा, पहाड- १ रोपनी</td> </tr> <tr> <td>नव उन्मोचित जातीय प्रदर्शन</td> <td>तराई - १० कठ्ठा, पहाड- ५ रोपनी</td> </tr> <tr> <td>अन्य प्रदर्शन</td> <td>तराई - १ कठ्ठा, पहाड- ०.५ रोपनी</td> </tr> </tbody> </table>	खेति प्रविधि प्याकेज (POP)	तराई - २ कठ्ठा, पहाड- १ रोपनी	पूर्व उन्मोचित जातीय प्रदर्शन	तराई - २ कठ्ठा, पहाड- १ रोपनी	नव उन्मोचित जातीय प्रदर्शन	तराई - १० कठ्ठा, पहाड- ५ रोपनी	अन्य प्रदर्शन	तराई - १ कठ्ठा, पहाड- ०.५ रोपनी	धान/मकै
खेति प्रविधि प्याकेज (POP)	तराई - २ कठ्ठा, पहाड- १ रोपनी									
पूर्व उन्मोचित जातीय प्रदर्शन	तराई - २ कठ्ठा, पहाड- १ रोपनी									
नव उन्मोचित जातीय प्रदर्शन	तराई - १० कठ्ठा, पहाड- ५ रोपनी									
अन्य प्रदर्शन	तराई - १ कठ्ठा, पहाड- ०.५ रोपनी									
	नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदबाट सिफारिस भएका नयाँ तथा उच्च	धान/मकै								

क्रियाकलाप	संचालन विधि	बाली
	उत्पादन दिने जातहरू तथा आधुनिक प्रविधिहरूको प्रदर्शन गरिनेछ ।	
	पूर्व उन्मोचित जातहरूको जातीय परीक्षणलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।	धान/मकै
	परीक्षण तथा प्रदर्शन कार्यक्रम संचालन गर्न प्रदेश सरकारको जिल्लास्थित कृषि हेर्ने कार्यालयको प्राविधिक सहयोग लिइनेछ ।	धान/मकै
उन्नत बीउ वितरण	<ul style="list-style-type: none"> नेपालमा विकास भई लोकप्रिय भएका जातहरूमा मात्र (बर्णशंकर समेत) बीउ अनुदान कार्यक्रम संचालन हुनेछ । स्थानीय स्तरमै बीउ बीजन बिक्रेतालाई समितिले क्लस्टरको लागि आधिकारिक बिक्रेता तोक्नेछ । बिक्रेताले तोकिएको बीउ उत्पादकबाट उन्नत बीउ प्राप्त गरी कृषकलाई बिक्रि गर्नेछ । जग्गाको क्षेत्रफलको आधारमा तोकिएको बीउ बिजन बिक्रेता वा सेवा प्रदायकबाट बीउ बिजन खरिद गर्न कृषकलाई बीउको परिमाण खुलेको कुपन उपलब्ध गराइनेछ । कृषकले खरिद गरेको बीउ समितिले भेरिफाई गरे पछि स्थानीय तह/स्थानीय तहको कृषि हेर्ने शाखा वा इकाईले डिजिटल इन्ट्री गर्नेछ । बीउ बिजन आपूर्ति तथा व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७७ बमोजिमको राष्ट्रिय बीउ बिजन आपूर्ति तथा वितरण व्यवस्था समितिले कृषकलाई उन्नत बीउ खरिदमा अनुदान दिने प्रयोजनको लागि तोकेको जातमा बढिमा ५०% मूल्य अनुदान उपलब्ध गराइने छ । कृषकले बीउ खरिद गरेको बीलको आधारमा उपलब्ध गराइने अनुदान बापतको रकम सोझै कृषकको बैंक खातामा फिर्ता गर्ने व्यवस्थाको लागि समितिले स्थानीय तहलाई सिफारिश गर्नेछ । बीउ बिजन डिपो टाढा भए क्लस्टरको क्षेत्रफलको आधारमा तोकिएको बीउ बिक्रेता वा सेवा प्रदायकबाट बजार मूल्य/ तोकिएको मूल्यमा बिउ बिजन खरिद गरी एकमुष्ट ढुवानी गरी मूल्य र ढुवानी भाडा लिइ कृषकलाई उपलब्ध गराउन सकिनेछ । कृषकले खरिद गरेको बीउको बीलको आधारमा उपलब्ध गराइने अनुदान बापतको रकम सोझै कृषकको बैंक खातामा फिर्ता गर्ने व्यवस्था गरिने । 	धान/मकै
बीउ उत्पादन, प्रशोधन तथा बजारीकरण सहयोग कार्यक्रम	<ul style="list-style-type: none"> क्लस्टर अन्तर्गत प्रमुख बालीहरूको उन्नत बीउ उत्पादनको लागि उपयुक्त क्षेत्र एवं कृषक समूह/सहकारी/कृषकको छनौट गरिनेछ । कृषक समूह/सहकारी/निजी उद्यमी/कम्पनीले तराईको हकमा प्रति बाली न्यूनतम धानमा १० हेक्टर तथा मकैमा ५ हेक्टर र पहाडी क्षेत्रमा प्रति बाली न्यूनतम धान/मकै २५ रोपनी क्षेत्रफलको ब्लक एकै जातको बीउ उत्पादन गर्न श्रोत बीउमा ५० प्रतिशत अनुदानको व्यवस्था मिलाइनेछ । उन्नत बीउ उत्पादकले बीउ बिजन तथा गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्रबाट संचालित Digitally Enabled Seed Information System (DESI) को 	धान/मकै

क्रियाकलाप	संचालन विधि	बाली
	<p>उपयोग गरी नार्क तथा अन्य सरकारी फार्म केन्द्र र अन्य स्रोत बीउ उत्पादनको लागि अनुमति प्राप्त गरेको उत्पादकहरूबाट आवश्यक स्रोत बीउ प्राप्त गर्न सक्नेछन् ।</p> <ul style="list-style-type: none"> बीउ उत्पादकलाई आवश्यक पर्ने प्रोशेसिङ्ग प्लान्ट, सिड ट्रिट्टर, ग्रेडर लगायतका औजार उपकरण र बीउ प्याकेजिङ्ग लेभलिङ्ग सहयोग समेत उपलब्ध हुनेछ । 	
चक्रलाबन्दी वा सामूहिक खेति प्रवर्द्धनका लागि एक पटकका लागि जमिन सम्प्राप्त प्रोत्साहन अनुदान	छनौट भएका उत्पादन ब्लकहरूमा प्रति हेक्टर रु.१०,०००।— (दश हजार रुपैयाँ) नबढ्ने गरी समितिको निर्णय बमोजिम प्रोत्साहन दिन सकिनेछ ।	धान/मकै
सामूहिक/सामुदायिक/निजी कृषि सामग्री विक्री तथा कष्टम हायरिङ्ग सेवा केन्द्र स्थापना:	<p>अ) क्लस्टर अन्तर्गत कृषकहरूको लागि आवश्यक बीउ, मलखाद, विषादी, स-साना औजार तथा उपकरण विक्री वितरण एवं बाली उत्पादन, कटानी आदिमा प्रयोग हुने ट्रयाक्टर तथा ट्रयाक्टरमा जडान हुने उपकरणहरू भाडा लिइ उपलब्ध गराउने सामूहिक वा निजी सेवा केन्द्र स्थापना गरिने छ । क्लस्टरको साइज, कृषि सामग्री तथा मेशिनरी मागको आधारमा क्लस्टरमा एक वा सो भन्दा बढी सेवा केन्द्र हुन सक्नेछ । (कष्टम हायरिङ्ग सेवा केन्द्रमा हुनु पर्ने न्यूनतमा कृषि यन्त्रहरू तालिका (क) मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ)</p> <p>(आ) सहकारी/सामुदायिक वा निजी सेवा केन्द्रले कृषि सामग्री र साना औजार तथा उपकरण विक्री वितरण र कष्टम हायरिङ्ग सेवा मध्ये कुनै एक वा दुवै कार्य गर्न सक्नेछन् । दुवै प्रकारका सेवा केन्द्रहरूलाई मलखाद तथा बीउ विजनको डिलरसीपको लागि प्राथमिकता दिइने छ । यस्ता सेवा केन्द्रहरू कानून बमोजिम दर्ता भई व्यवसायिक कारोवार गर्न योग्य हुनु पर्नेछ ।</p> <p>(इ) कष्टम हायरिङ्ग सेवा प्रदान गर्नेले पालना गर्नु पर्ने शर्तहरू: यस्तो कष्टम हायरिङ्ग सेवा प्रदान गर्नेले अनुदान प्राप्त गर्न चाहेमा देहाय बमोजिमका शर्तहरू पुरा गर्नु पर्नेछ:-</p> <ul style="list-style-type: none"> यस्तो केन्द्र स्थापनाका लागि आवेदन दिने आवेदकहरूले आवश्यक घर तथा जग्गा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ । यस्तो जग्गाको स्वामित्व आफूमा नभएमा कम्तिमा १५ वर्ष अवधिको लागि भाडामा लिएको हुनुपर्नेछ । कष्टम हायरिङ्ग संचालन हुने अवस्थामा कष्टम हायरिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउने सेवा/सहुलियत प्रचलित बजार मूल्य/भाडा भन्दा कम्तीमा २० प्रतिशत कम हुनुपर्नेछ । साथै, कार्यक्रम संचालन हुने स्थानका यस कार्यक्रममा आवद्ध कृषक समूह/सहकारी/निजी उद्यमी/फर्म/कम्पनी/उपभोक्ता समितिले बिगत देखिने 	धान/मकै

क्रियाकलाप	संचालन विधि	बाली
	<p>कष्टम हायरिङ्ग संचालन गरिरहेको अवस्थामा सेन्टरमा रहेका कृषि यन्त्रहरू अपुग भई आवश्यक कृषि यन्त्रहरूमा माग गरेमा उक्त कृषक समूह/सहकारी/निजी उद्गमी/फर्म/कम्पनी/उपभोक्ता समितिलाई समेत आवश्यकता अनुरूप कृषि यन्त्रहरू उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • कुल लागतको ५०% वा एकपटकको लागि बढिमा एकमुष्ट रु. २५,००,०००।— (पच्चिस लाख रुपैयाँ) अनुदान स्वरूप उपलब्ध गराइने छ । निजी सेवा केन्द्र स्थापनाको लागि यस्तो अनुदान कुल लागतको ५०% वा बढिमा १५,००,०००।— (पन्ध्र लाख रुपैयाँ) अनुदान स्वरूप उपलब्ध गराइने छ । वा यसरी स्थापना हुने सेवा केन्द्रलाई कष्टम हायरिङ्ग सेवाका लागि मात्र आवश्यक मेशिनरी औजार उपकरणहरूमा नियमानुसारको अनुदान उपलब्ध गराइनेछ । • कष्टम हायरिङ्ग वा कष्टोमाइज्ड सेवा उपलब्ध गराउन निजी तथा सामुदायिक संस्थाहरू तयार नभएको अवस्थामा वा अन्य व्यवहारिक कारणले त्यस प्रकारका सेवा केन्द्र संचालन गर्न सम्भव नभएको अवस्थामा सम्बन्धित स्थानीय तहलाई सेवा केन्द्र स्थापना गर्न उत्प्रेरित गरिने छ । 	

२.२ प्रदेश सरकारको जिल्लास्थित कृषि हेर्ने कार्यालयहरूबाट संचालन हुने कार्यक्रमको आधारभूत पक्ष तथा सञ्चालन हुने क्रियाकलाप

- (क) प्रदेश सरकारको जिल्लास्थित कृषि हेर्ने कार्यालयले बुँदा नं २.१ (क) बमोजिमको समितिले छनौट गरेको क्लष्टर भित्र उत्पादन भएका कृषि उपजको प्रशोधन, बजार व्यवस्थापन, भण्डारण आदि कार्यमा सहयोग गर्ने उद्देश्यले पूर्वाधार विकास (भण्डारण संरचना निर्माण, साइलो निर्माण, ड्रायर स्थापना, ग्रेसिङ्ग फ्लोर निर्माण आदि), ब्रान्डिङ्ग सहयोग तथा कष्टमाइज्ड सेवा संचालन क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन गर्न नियमानुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी आवेदन माग गर्नेछ ।
- (ख) बुँदा नं (क) बमोजिम आवेदन प्राप्त भई आवश्यक मापदण्ड पुरा गरेका सबै आवेदकहरू कार्यक्रममा आवद्ध हुन सक्नेछन् । तर स्वीकृत कार्यक्रम र बजेटको सिमितता भएको अवस्थामा प्रदेश सरकारको जिल्लास्थित कृषि हेर्ने कार्यालयले प्राप्त आवेदनहरूको मूल्याङ्कन गर्न मूल्याङ्कन समिति गठन गरी उक्त समितिले बनाएको छनौट मापदण्डको आधारमा लाभग्राही छनौट गर्न सक्नेछ । तर प्रदेश सरकारको जिल्लास्थित कृषि हेर्ने कार्यालयमा जिल्लास्तरमा कृषि कार्यक्रम सञ्चालन गर्न समिति रहेको खण्डमा सोही समितिले कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न सक्नेछ । यसरी गठन हुने समितिमा संघीय सरकारको जिल्लास्थित कार्यालय/फार्म केन्द्र एवं स्थानीय तह समावेश गर्न सकिनेछ ।
- (ग) कार्यक्रम कार्यान्वयन हुनु पूर्व कार्यक्रम संचालन स्थल तथा लाभग्राही छनौट भए पश्चात् सम्बन्धित स्थानीय तहको रोहबरमा धान मिल/दाना उद्योगीसँग पूर्व उत्पादन करार सम्झौताका लागि प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालयले सहजीकरण गर्नेछ ।

(घ) बुँदा नं (क) भन्दा बाहेकका प्रविधि विस्तार, बिजबृद्धि, परीक्षण तथा प्रदर्शन कार्यक्रम संचालन, क्षमता अभिवृद्धि तालिम, इन्टर्नसिप कार्यक्रमहरू लगायतका कार्यक्रमहरू तालिका २ मा उल्लेख भए बमोजिम सञ्चालन हुनेछ ।

तालिका २: प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालयबाट संचालन हुने क्रियाकलापहरू (धान र मकै)

क्रियाकलाप	संचालन विधि	क्रियाकलाप संचालन हुने बाली
कार्यक्रममा आवद्ध हुने कृषक/समुह/सहकारी/निजि/उद्यमी र व्यवसायीहरूको अभिलेख तयार गरी कम्प्युटर प्रणालीमा प्रविष्ट		धान/मकै
प्रविधि प्रदर्शन कार्यक्रम	नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्सँगको समन्वयमा नयाँ तथा नविनतम् प्रविधिहरू सम्बन्धी तालिम तथा प्रदर्शन तथा सिमिट/इरी लगायतका संस्थाहरू मार्फत् विकास भएका उच्च उत्पादन दिने धान/मकैका जातहरूको प्रदर्शन कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।	धान/मकै
खेति प्रविधि प्याकेज (Package of Practice-PoP) तयारी तथा प्रसार	<ul style="list-style-type: none"> क्लस्टरमा नजिकको कृषि अनुसन्धान केन्द्र, संघीय मन्त्रालयको कार्यालय, प्रादेशिक मन्त्रालयको कार्यालय र उत्पादन क्लस्टरका प्रतिनिधी कृषकहरूको सहभागितामा कृषकका समस्या पहिचानको लागि छलफल आयोजना गरिने । समस्या पहिचानको आधारमा कृषकले अपनाइ आएको विद्यमान तरिका र उपलब्ध प्रविधि बीचको अन्तर पत्ता लगाइ कृषकको असल अभ्यास समेत समावेश गरि PoP तयार गरिने । सो को लागि सम्बन्धित प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालय अन्तर्गत एक विज्ञ समूह गठन गर्न सकिने । PoP तयारी भएपछि विभिन्न agro-ecological regions को प्रतिनिधित्व हुने गरि क्लस्टरहरूमा कृषकहरूबीच pre-testing गरिने । Pre-testing को आधारमा PoP लाई अन्तिम रूप दिई लागु गरिने । PoP मा आधारित स्थलगत तालिम तथा प्रदर्शन सञ्चालन 	धान/मकै
कष्टोमाइज्ड सेवा दिने सेवा केन्द्र स्थापना र सञ्चालनका लागि पाइलटिङ्ग गरिने:	क्लस्टर भित्र र बाहिर समेत मूल्य तथा शुल्क लिई बाली उत्पादन भण्डारण, प्रशोधन तथा बजारीकरणसँग सम्बन्धित वस्तु र सेवा उपलब्ध गराउन नमुनाको रूपमा केहि सिमित क्लस्टरहरूमा कृषकहरूलाई आवश्यक र माग बमोजिमको	धान/मकै

क्रियाकलाप	संचालन विधि	क्रियाकलाप संचालन हुने बाली
	<p>कष्टमाइज्ड सेवा दिने सेवा केन्द्र स्थापना र संचालनको लागि पाइलट (piloting) कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । यस पाइलट कार्यक्रमका लागि आवेदक छनौटका लागि समितिले मापदण्ड बनाइ छनौट गर्नेछ ।</p> <p>कष्टमाइज्ड सेवा केन्द्रले देहाय अनुसारका कृषि उत्पादन सामग्री तथा सेवाहरु मूल्य सूची समेत प्रकाशित गरी उपलब्ध गराउन सक्ने छः</p> <ul style="list-style-type: none"> ● सिफारिस गरिएको उन्नत बीउ ● बेर्ना उत्पादन (seedling factory) र विक्री वितरण ● 2W पावर टिलर तथा ट्रायक्टर जडित विभिन्न attachment प्रयोग गरी जमिनको जोताइ तथा जमिनको तयारी ● Transplanter/Planter/Multicrop Seed Drill/Precision planter को प्रयोग ● मलखाद तथा विषादिको विक्री वितरण र खेत बालीमा प्रयोग ● धान/मकै गोड्ने मेशिन ● मेशिन प्रयोग गरी गोडमेल ● कम्बाइन तथा साना मेशीनरीहरुको प्रयोग गरी बाली कटानी तथा चुटानी ● प्राविधिक सेवा टेवा तथा परामर्श सेवा ● कृषि सामग्री तथा उत्पादन ढुवानी सेवा 	
धान मिल संचालक तथा दाना उद्योगीलाई चैते धान/मकै सुकाउन ड्रायर सहयोग तथा सामुदायिक स्तरमा मध्यम साइजका Movable Dryer सहयोग कार्यक्रम, धान मिलको स्तरोन्नती	<ul style="list-style-type: none"> ● स्थानीय तहमा कार्यक्रम सञ्चालनको लागि गठित समितिसँग समन्वय गरी प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालयले नियमानुसार सूचना प्रकाशन, आवेदन माग तथा लाभग्राही छनौट गर्नेछ 	धान/मकै
धान र अन्य अन्न भण्डारणको लागि गोदाम घर निर्माण	प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालयले बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्रसँग समन्वय गरी उक्त संरचनाको स्पेशिफिकेसन र लागत अनुमान तयार गरी प्रचलित नियमानुसार संचालन गर्नेछ ।	धान/मकै

क्रियाकलाप	संचालन विधि	क्रियाकलाप संचालन हुने बाली
सिंचाइ पूर्वाधार विकास	<ul style="list-style-type: none"> • मुलत चैते धान र बसन्ते मकै खेति विस्तारका लागि सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन सोलार पम्प, स्यालो ट्युबवेल जडान तथा साना सिंचाइ कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । • यसका लागि लागत इष्टिमेटको ५० प्रतिशत वा रु. १,५०,०००।— (एक लाख पचास हजार रुपैयाँ) मध्ये जुन कम हुन्छ सोही रकम अनुदान स्वरूप उपलब्ध गराइनेछ । 	धान/मकै
उत्पादनमा आधारित बाली बीमा कार्यक्रम प्रवर्द्धन	प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालयले सम्बन्धित जिल्लामा बाली बीमाका लागि तोकिएका निर्जिवन बीमा कम्पनीहरूसँग समन्वय गरी कार्यान्वयन गर्नेछ	धान/मकै
नेपालमा उन्मोचन भएका धान/चामलको ब्रान्डीङ्ग सहयोग कार्यक्रम	स्थानीय तहमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न गठित समितिसँग समन्वय गरी प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालयले नियमानुसार सूचना प्रकाशन, माग सङ्कलन, लाभग्राही छनौट गरी कार्यान्वयन गर्नेछ	धान
अन्तरबाली व्यवस्थापन	कार्यक्रम अन्तरगत मकैबाली सम्भाग संचालन हुने क्लष्टरहरूमा कोशेबालीलाई अन्तरबालीको रूपमा लगाइने ।	मकै
कृषि यन्त्रहरूको संचालन, मर्मत सम्भार तथा सुरक्षा (safety measure) सम्बन्धी तालिम	कृषि इन्जिनियरिङ्ग डिभिजन वा कृषि यन्त्र परीक्षण केन्द्रसँग समेत आवश्यक समन्वय गरी संचालन गरिनेछ ।	धान/मकै
भण्डारण पूर्वाधार विकास तथा पोष्ट हार्भेष्ट व्यवस्थापन सहयोग कार्यक्रम(श्रेसिङ्ग फ्लोर, साइलो, हर्मेटिक व्याग, ड्रायरआदि)	स्थानीय तहमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न गठित समितिसँग समन्वय गरी प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालयले नियमानुसार सूचना प्रकाशन, माग सकलन, लाभग्राही छनौट गरी कार्यान्वयन गर्ने	धान/मकै
इन्टर्नशिप कार्यक्रम सन्चालन	त्रिभुवन विश्व विद्यालय, कृषि तथा वन विश्वविद्यालय र अन्य कलेजमा अध्ययनरत विद्यार्थी एवं जेटि/जेटिए अध्ययन गरि रहेका विद्यार्थीहरूलाई स्थानीय तह कृषि शाखाले इन्टर्नशिपको लागि क्लस्टरमा खटाउन सक्ने छ । इन्टर्नशिपमा रहेका विद्यार्थीहरूले क्लस्टरमा सन्चालन हुने गतिविधिमा सहभागी भइ मिशनलाई सघाउनु पर्ने छ । उनिहरूले पूरा गर्नु पर्ने जिम्मेवारी मिशनले तोके बमोजिम हुने र सो को आधारमा कृषि शाखा प्रमुखले प्रशिक्षार्थीको मूल्याङ्कन गर्ने छन् । इन्टर्नशिप अवधि कम्तिमा ९० दिन र बढिमा १२० दिनको हुने छ । प्रशिक्षार्थीले दैनिक रूपमा आफूले गरेका कार्य वा आफू सहभागी भएको कृष्याकलापहरूको विवरण समावेश गरि डायरी बनाउनु पर्ने छ । यसको अलावा इन्टर्नशिपको अन्तमा पुरै अवधिमा आफूले	धान/मकै

क्रियाकलाप	संचालन विधि	क्रियाकलाप संचालन हुने बाली
	गरेका कार्यहरु र सिकेका तथा सिकाईका विषयहरु समावेश गरि प्रतिवेदन तयार गरी एक एक प्रति सम्बन्धित स्थानीय तह कृषि शाखा र क्लष्टर समन्वय समितिलाई बुझाउनु पर्ने छ ।	
बाली संरक्षण सेवा	यस अन्तरगत कृषकलाई आवश्यक पर्ने जैविक/रासायनिक विषादिको समयमै उपलब्धता गराइनेछ । समय समयमा देखिने रोग कीरा व्यवस्थापनका लागि बाली संरक्षणका क्रियाकलापहरु (कृषक पाठशाला, तालिम, अभिमूखीकरण, विषादी वितरण आदि) संचालन गरिनेछ ।	
हाइब्रिड धान/मकै उत्पादन तालिम (कृषक/सहायक प्राविधिक/अधिकृत स्तर)	तालिम कार्यक्रम नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को नजिकको अनुसन्धान केन्द्र तथा राष्ट्रिय धान बाली अनुसन्धान कार्यक्रम/राष्ट्रिय मकैबाली अनुसन्धान कार्यक्रमका श्रोत व्यक्ती/विज्ञहरुबाट सहजीकरण हुने गरी संचालन गरिनेछ	
खाद्य तत्व व्यवस्थापन तालिम		
सचेतना कार्यक्रम	मकैबालीमा बढी चिस्यानका कारण देखिने अपलाटोक्सिन विसाक्तको सम्बन्धमा विद्युतीय तथा छापा संचार माध्यमहरुबाट सचेतना कार्यक्रम संचालन गरिने	
करार सम्झौता	धान/मकै उत्पादक र क्रेताबीच करार सम्झौता (Buy Back Agreement) गरी बजारीकरणको सुनिश्चतता गर्ने	

- (ड) यस संचालन प्रक्रिया अन्तरगत स्थानीय तहले संचालन गर्ने क्रियाकलापहरुको कार्यान्वयनमा प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालयबाट प्राविधिक सहयोग हुनेछ ।
- (च) प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालयले बुँदा नं २.१ (क) बमोजिमको समितिले छनौट गरेको कृषकहरुलाई पहिलो प्राथमिकता दिई कार्यक्रम संचालन गर्नेछ ।

२.३ रैथाने बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम संचालनको आधारभूत पक्ष तथा सञ्चालन हुने क्रियाकलाप:

- (क) अधिकांश मध्य पहाडी र उच्च पहाडी क्षेत्रको खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको प्रमुख आधारको रूपमा रहेका तर हाल निकै कम खेति गरिने परम्परागत अन्न एवम् कोदो जन्म बालीहरुको प्रवर्द्धन गरी खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा टेवा पुर्‍याउन यो कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।
- (ख) रैथाने बाली प्रवर्द्धनका लागि उत्पादन पूर्व अवस्था देखि उपभोगसम्ममा पुग्दा पार हुने विभिन्न चरणहरु (उत्पादन सामग्री आपूर्ति, उत्पादन, प्रशोधन, बजारीकरण तथा उपभोग आदि) मा सहजीकरण गर्ने गरी पूर्ण मूल्य श्रृंखला अवधारणामा (Complete Value Chain Approach) आधारित रही कार्यक्रम संचालन गरिनेछ । यस कार्यक्रम देहायका ५ उप सम्भागहरु (Sub Components) मा केन्द्रित रही संचालन गरिनेछ । उप सम्भाग अन्तरगत संचालन गरिने क्रियाकलापहरु बुँदा नं ५ अनुसारका हुनेछन् ।

(अ) सचेतना वृद्धि (Awareness Creation)

- (आ) उत्पादन सामग्री आपूर्ति तथा प्रविधि (Input supply and Technology)
 (इ) उत्पादन विविधीकरण (Product diversification)
 (ई) बजारीकरण सहयोग (Marketing support)
 (उ) जैविक विविधता संरक्षण तथा अभिलेखीकरण (Conservation and documentation)

- (ग) यस कार्यक्रमको कार्यान्वयन स्वीकृत बजेट र कार्यक्रमको परिधि भित्र रही मुलत स्थानीय तह मार्फत हुनेछन् प्रदेश एवं संघीय निकायहरुबाट सहयोगी कार्यक्रमहरु संचालन हुनेछन् ।
- (घ) कार्यक्रम संचालन हुने क्रियाकलापहरु क्लष्टरमा संचालन गरिनेछ । क्लष्टरमा कार्यक्रम संचालन गर्दा क्लष्टरको क्षेत्रफल २० हेक्टर र क्लष्टरभित्रको ब्लकको हकमा ५ हेक्टर हुनुपर्नेछ । यसरी कायम हुने ब्लक सामूहिक वा व्यक्तिगत हुन सक्नेछन् ।
- (ङ) यस संचालन प्रक्रिया अनुसार संचालन हुने रैथाने बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि बुँदा न २.१ (क) र २.१ (झ) मा व्यवस्था भए बमोजिमको समिति तथा क्लष्टर समन्वय समिति समेत गठन हुन सक्नेछन् ।
- (च) यस कार्यक्रम अन्तरगत पहिलो चरणमा कोदो, फापर, उवा, कागुनो, चिनो, जौ, जुनेलो, लट्टे, मास, मस्याङ्ग, गहत लगायतका रैथाने बालीहरुमा संरक्षण एवं प्रवर्द्धन कार्यहरु संचालन गरिनेछ ।
- (छ) यस कार्यक्रम संचालनका लागि सम्बन्धित स्थानीय तहले कार्यक्रममा आवद्ध हुन आवश्यक कागजात समेत उल्लेख गरी नियमानुसार सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्ने छ ।
- (ज) बुँदा नं (छ) बमोजिम प्रकाशन भएको सूचनाको आधारमा कार्यक्रम अन्तरगत संचालन हुने क्रियाकलापहरुमा सहभागी हुने इच्छुक आवेदकहरुले सम्बन्धित स्थानीय तहले तोकेको आवश्यक कागजात सहित सूचिकृत हुनको लागि आवेदन दिनु पर्ने छ । यसरी प्राप्त आवेदनको स्थानीय तहले आवश्यक जाँचबुझ गरी सूचिकृत गर्ने छ । यसरी सूचिकृत हुने आवेदकहरुको विवरण डिजिटल प्रविष्ट समेत सम्बन्धित स्थानीय तहले गर्नेछ ।
- (झ) बुँदा नं (ज) बमोजिम सूचिकृत भएका र आवश्यक मापदण्ड पुरा गरेका सबै आवेदकहरु कार्यक्रममा आवद्ध हुन सक्नेछन् । तर स्वीकृत कार्यक्रम र बजेटको सिमितता भएको अवस्थामा सूचिकृत हुने आवेदकहरु मध्येबाट सम्बन्धित स्थानीय तहले छनौट मापदण्ड बनाई लाभग्राहीको छनौट गर्नेछ ।
- (ञ) उन्नत जातमा कृषकहरुको पहुँचका लागि सहभागीतामूलक जातीय छनौट, बीउ उत्पादन कार्यक्रम तथा बस्तु विविधिकरण तथा प्रशोधन सम्बन्धी तालिम आदि प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालयबाट संचालन गरिनेछ ।
- (ट) कृषकहरुले मन पराएका र क्षेत्र विस्तारको लागि सम्भावना भएका रैथाने जातहरुको समेत बीउ प्लट छनौट गरिनेछ र परिषदमार्फत त्यस्ता जातहरु दर्ता गरी राष्ट्रिय अभिलेखमा राख्नका लागि जातीय विवरण (Varietal descriptor) सहितको जात दर्ता गर्ने प्रस्ताव तयार भई राष्ट्रिय बीउ बिजन समितिमा पेश गरिनेछ ।
- (ठ) दर्ता भएका रैथाने जातहरुको समेत योजनाबद्ध तवरले बीज बृद्धि गरी क्षेत्र विस्तार गरिनेछ ।

- (ड) जैविक विविधता संरक्षणको लागि रैथाने बालीका स्थानीय जातहरू संकलन तथा पासपोर्ट डाटा तयार गरी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् अन्तर्गतको जीन बैंकलाई हस्तान्तरण गरिनेछ।
- (ढ) कार्यक्रम लागू हुने जिल्लाहरूको लागि नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद तथा बीउ उत्पादक कृषक समूह/सहकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरूमार्फत् आवश्यक बीउ उपलब्ध गराइनेछ तथा कृषकले मन पराएका र सन्तोषजनक उत्पादकत्व भईरहेका रैथाने बालीका स्थानीय जातहरूलाई समेत बीउको रूपमा प्रयोग गर्न सकिनेछ र यी जातहरू राष्ट्रिय बीउ बिजन समितिमा पन्जीकरण हुने व्यवस्थाका लागि आवश्यक तयारी तथा पहल गरिनेछ।
- (त) यस सम्भाग अन्तर्गत देहाय अनुसारका क्रियाकलापहरू संचालन हुनेछन्:-

(अ) सचेतना अभिवृद्धि (Awareness Enhancement):

- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवक तथा आइ पि एम सहजकर्ताहरूलाई खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा रैथाने बालीको महत्व सम्बन्धी तालिम ।
- स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरका विद्युतीय तथा छापा संचार माध्यम मार्फत् प्रचार प्रसार गर्ने (एफ एम बाट जानकारीमूलक सन्देश, भिडियो वृत्तचित्र निर्माण तथा प्रसारण, होर्डिङ बोर्ड, पर्चा/पम्प्लेट/बुकलेट तयारी तथा प्रकाशन, मेला महोत्सवमा प्रदर्शन, सडक नाटक आदि) ।
- ख्याती प्राप्त कलाकार/राष्ट्रिय व्यक्तित्वसँगको सहयोगमा सूचना तथा सन्देश उत्पादन प्रशोधन र प्रसारण ।
- कार्यक्रमबारे छलफल गर्न सरोकारवाला निकायहरू बीच अभिमूखीकरण गोष्ठी ।

(आ) उत्पादन सामग्री सहयोग तथा प्रविधि (Input Support and Technology): यस अन्तर्गत कृषक समूह, सहकारी, निजी उद्यमी तथा सामुदायिक बीउ बैंक व्यवस्थापन समिति सहभागी हुन सक्नेछन् । अनुदानमा बीउ प्राप्त गर्ने कृषकको हकमा कम्तीमा ३ रोपनी तथा समूह, सहकारी वा सामुदायिक बीउ बैंक व्यवस्थापन समितिको हकमा कम्तीमा १५ रोपनीमा रैथाने बालीको सम्भव भएसम्म क्लष्टरमा खेति गरिएको हुनुपर्नेछ। यस अन्तर्गत निम्नानुसारका क्रियाकलापहरू संचालन गरिनेछन्:-

- रैथाने बाली उन्नत खेति प्रविधि सम्बन्धी तालिम
- तालिम श्रोत सामग्री तयारी, प्रकाशन तथा वितरण
- अनुदानमा रैथाने बालीका स्थानीय तथा उन्नत जातका बीउ वितरण
- रैथाने बालीको बीउ ढुवानीका लागि ढुवानी अनुदान
- प्रदर्शन तथा जातीय छनौटका क्रियाकलाप संचालन
- अनुदानमा हाते ट्र्याक्टर तथा औजार उपकरण उपलब्ध गराउने ।
- प्रविधि अनुसरणका लागि Cross learning Visit/Travelling Seminar संचालन गर्ने ।
- भकारो सुधार तथा कम्पोष्टिङ्ग
- Diversity Block स्थापना: विभिन्न रैथाने बालीहरूको संकलन गरी संरक्षण गर्ने उद्देश्यले यो क्रियाकलाप

(इ) उत्पादन विविधकरण तथा मूल्य अभिवृद्धि (Product diversification and Value Addition): रैथाने बालीको प्रवर्द्धन तथा संरक्षणमा संलग्न रहेका कृषक, समूह, सहकारी, निजी उद्यमी तथा सामुदायिक बीउ बैंक व्यवस्थापन समिति समावेश हुन सक्नेछन् । यस अन्तर्गत निम्नानुसारका क्रियाकलापहरू संचालन गरिनेछः-

- होटल व्यवसायी, होमस्टे संचालक, उद्यमी, सामुदायिक बीउ बैंकका सदस्य, कृषक समूह तथा सहकारीका सदस्यहरूलाई उत्पादन विविधकरण सम्बन्धी तालिम संचालन ।
- उत्पादन विविधकरण तालिम लिने सहभागीलाई सम्झौता गरी अनुदानमा औजार उपकरण तथा वस्तुगत सहयोग ।
- रैथाने बालीको प्याकेजिङ र लेबलिङमा अनुदान सहयोग ।
- उत्पादन विविधकरणका लागि आवश्यक पर्ने ओभन लगायतका उपकरणमा अनुदान सहयोग ।
- बाली चुट्ने तथा फल्ने मेशिन तथा उपकरण
- उत्पादनमा आधारित प्रोत्साहन अनुदान कार्यक्रम: कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि सूचित भएका र क्लष्टरमा रैथाने बाली उत्पादन गरी प्याकेजिङ र ब्रान्डिङ गरी बजारमा उपलब्ध गराउने समूह तथा सहकारीका सदस्यहरूलाई उत्पादनमा आधारित प्रोत्साहन उपलब्ध गराइनेछ ।

(ई) बजारीकरण सहयोग (Marketing support):

- अनुदानमा रैथाने बालीका उत्पादन बिक्री कक्ष (Selling Center) निर्माण
- सिलिङ मेशिनमा अनुदान सहयोग
- उत्पादित बालीको प्याकिङ तथा लेबलिङका लागि सामग्रीको व्यवस्थापनमा अनुदान
- रैथाने बालीका उत्पादनहरूको सहज आपूर्तीका लागि मुख्य शहरहरूमा आधारिकारिक बिक्री केन्द्र निर्माण सहयोग
- खाद्य मेला, प्राङ्गारिक कृषि मेला लगायतका राष्ट्रिय, प्रादेशिक एवम् स्थानीय स्तरका मेला महोत्सवमा सहभागी भई रैथाने बालीका उत्पादनहरूको बिक्री वितरणका लागि सहयोग कार्यक्रम
- क्रेता र बिक्रेता बीच Buy Back Agreement तथा सञ्जाल निर्माण
- प्राङ्गारिक प्रमाणिकरणका लागि लाग्ने खर्चमा अनुदान सहयोग

(उ) जैविक विविधता संरक्षण तथा अभिलेखीकरण (Conservation and documentation):

- सामुदायिक बीउ बैंकको स्थापना
- रैथाने बालीको तथ्यांक संकलन तथा अद्यावधिक गरी प्रोफायल प्रकाशन (केन्द्र तथा जिल्लास्तरमा)
- रैथाने बाली प्रवर्द्धन तथा अभिलेखिकरण राष्ट्रिय स्तरको गोष्ठी संचालन
- रैथाने बाली जातीय दर्ता प्रक्रियामा सहजीकरण
- Image Bank को स्थापना: विभिन्न रैथाने बालीहरूको संरक्षण गर्न कार्यक्रम कार्यान्वयन हुने जिल्लाहरूमा रहेका रैथाने बालीहरूका डिजिटल तस्वीरहरू प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने

(Handwritten signature)

कार्यालयहरू मार्फत संकलन गरी संरक्षण गरिनेछ । इमेज बैंक तयार गर्दा रैथाने बालीको नाम, वैज्ञानिक नाम, फैलावट, मुख्य बानस्पतिक विवरण आदि अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्नुपर्नेछ ।

- Diversity Block स्थापना: विभिन्न रैथाने बालीहरूको संकलन गरी संरक्षण गर्ने

३ सम्झौता एवं अनुदान प्रवाह:

- (क) यस कार्यक्रम सञ्चालन प्रकृया बमोजिम छनौट भएका अनुदानग्राहीसँग आवश्यकता अनुरूप वार्ता गरी अनुदानग्राहीले सञ्चालन गर्नुपर्ने क्रियाकलाप, सो को समयसारणी एवं अनुदानग्राहीले पालना गर्नुपर्ने शर्त, अनुदान रकम एवं भूक्तानी विधि उल्लेख गरी प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालय/सम्बन्धित स्थानीय तहले सम्झौता गरी कायदेशि दिनेछ ।
- (ख) बुँदा (क) बमोजिम हुने सम्झौता बमोजिम प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालय/सम्बन्धित स्थानीय तहले अनुदानग्राहीलाई अनुदान भूक्तानी गर्नेछ ।

४. कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सरकार/तह/निकायको जिम्मेवारी

४.१ संघीय सरकार:

- (क) प्राविधिक पृष्ठपोषण
(ख) कार्यक्रम संचालनमा सहजीकरण तथा अन्तर सरकार समन्वय,
(ग) अनुगमन, मूल्याङ्कनतथा प्रगति कम्पाईलेशन ।

४.२ प्रदेश सरकार

- (क) कार्यक्रम विस्तृतीकरण,
(ख) क्लष्टर पहिचान र छनौट,
(ग) लाभग्राही/अनुदानग्राही छनौट, सम्झौता एवं अनुदान प्रवाह,
(घ) प्राविधिक सेवा,
(ङ) सरकारी एवं निजी स्रोतकेन्द्र एवं स्थानीय तहहरूबीच समन्वय,
(च) सशर्त वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत प्रदेशमा सञ्चालन हुने कार्यक्रमको लागि संघीय निकायबाट सम्बन्धित प्रदेशले लागत सहभागिता गर्नुपर्ने भनि तोकिएकोमा सोही बमोजिम लागत सहभागिता सुनिश्चितता गर्ने ।
(छ) अनुगमन, मूल्याङ्कन एवं प्रतिवेदन ।

४.३ स्थानीय तह

- (क) कार्यक्रम विस्तृतीकरण,
(ख) क्लष्टर पहिचान एवं छनौट,
(ग) लाभग्राही/अनुदानग्राही छनौटतथा अनुदान प्रवाह,
(घ) प्राविधिक सेवा,
(ङ) सशर्त वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत सञ्चालन हुने कार्यक्रमको लागि संघीय निकायबाट सम्बन्धित स्थानीय तहले लागत सहभागिता गर्नुपर्ने भनि तोकिएकोमा सोही बमोजिम लागत सहभागिता सुनिश्चितता गर्ने ।

(च) अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रगति प्रतिवेदन ।

५. कार्यक्रम अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन:

(क) विवरण प्रकाशन गर्नुपर्ने: अनुदान प्रवाह गर्ने प्रदेश सरकारको जिल्ला स्थित कृषि हेर्ने कार्यालय/स्थानीय तहले अनुदानग्राहीसँग भएको सम्झौताको विवरण नियमित अध्यावधिक गरी सूचना पाटी एवं वेबसाइटमा प्रकाशन गर्नेछ ।

(ख) प्रगति प्रतिवेदन पठाउनु पर्ने:

(अ) अनुदान प्रवाह गर्ने प्रदेश सरकारको जिल्लास्थित कृषि हेर्ने कार्यालय/स्थानीय तहले चौमासिक एवं बार्षिक प्रगति विवरण बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण केन्द्रमा पठाउनु पर्नेछ । यस बाहेक समय समयमा माग भए बमोजिमको प्रगति तथा अन्य विवरण समेत पठाउनु पर्नेछ ।

(आ) कार्यक्रमको नियमित प्रतिवेदन पेश नगर्ने प्रदेश/स्थानीय तहलाई आगामी आ.व.मा कार्यक्रम सञ्चालनका लागि बजेट उपलब्ध गराइने छैन ।

(ग) अनुगमन र मूल्याङ्कन:

(अ) यस कार्यक्रमको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन संघीय तथा प्रादेशिक तहका सम्बन्धित निकायहरु एवं सम्बन्धित स्थानीय तहबाट संयुक्त वा आवश्यकता अनुसार छुट्टाछुट्टै हुन सक्नेछ ।

(आ) अनुगमन र निर्देशनको लिखित अभिलेख/प्रतिवेदन अनुदानग्राहीले सुरक्षित राख्नु पर्ने छ । अनुगमनको क्रममा दिईएको मौखिक वा लिखित निर्देशन पालना गर्नु अनुदानग्राहीको कर्तव्य हुनेछ ।

(इ) नेपाल सरकारले चाहेमा जुनसुकै बखत अनुदानग्राहीको कार्यक्रम सञ्चालनको लेखा रुजु गर्न सक्नेछ र यस सम्बन्धी हिसाब देखाउने दायित्व अनुदानग्राहीको हुनेछ ।

(ई) अनुदानग्राहीले यस कार्यक्रम सञ्चालन प्रक्रिया अनुसार सञ्चालन हुने कामको विवरण, लागत, सम्पन्न अवधि, अनुदान रकम सम्बन्धी विवरण सहितको होर्डिङ बोर्ड कार्यक्रम स्थलमा राख्ने व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

(उ) यस कार्यक्रम सञ्चालन प्रकृया बमोजिम अनुदान रकम लिई सम्झौता अनुरूप कार्य नगरेमा वा गुणस्तरीय कार्य सम्पादन नगरेमा त्यस्ता अनुदानग्राहीको अनुदान रकम रोक्का गर्न सकिनेछ ।

(ए) यस कार्यक्रम सञ्चालन प्रकृया बमोजिम अनुदान रकम लिइ दुरुपयोग गरेको पाइएमा वा रकमको हिसाब नबुझाएमा त्यस्ता अनुदानग्राहीलाई प्रचलित कानून बमोजिम कारबाही गरी असुल उपर गरिनेछ ।

६. कार्यक्रम समबद्ध अनुसूची/फाराम/मूल्याङ्कनका मापदण्ड

(क) यान्त्रिकीकरणका लागि कष्टम हायरिङ्ग स्थापनाका लागि आवश्यक न्यूनतम कृषि यन्त्रहरुको विवरण(धान)

क्र स	कृषि यन्त्रहरु	कैफियत
१	ट्याक्टर	स्वीकृत बजेटको परिधि भित्र रही आवश्यकता अनुसार
२	ल्याण्ड लेभलर	
३	धान रोप्ने मेशिन	

४	झार गोड्ने मेशिन
५	सिड ड्रिल
६	ड्रम सिडर
७	कम्वाइन हार्भेष्टर
८	नर्सरी ट्रे
९	पावर विडर
१०	नर्सरी सिड मेशिन
११	ट्रयाक्टरमा जडित पावर स्प्रेयर
१२	ह्याप्पी सिडर
१३	Attachments सहितका पावर टिलर
१४	माग र आवश्यकताका आधारमा अन्य कृषि यन्त्रहरु

(ख) कष्टम हायरिङ्ग संचालनका लागि कृषि यन्त्रहरुको सेट (मकै)

क्र स	कृषि यन्त्र	संख्या
१	ट्रयाक्टर	१
२	Multi crop seed drill	१
३	मकै गोड्ने मेशिन	३
४	Maize Harvester	१
५	Shelling Machine	५
६	Weighing Machine	५
७	Thresher	३
८	मकै पिन्ने मेशिन	५
९	आवश्यकता र मागका आधारमा अन्य आवश्यक उपकरणहरु	

माथि उल्लेख गरिएका कृषि यन्त्रहरुमा मागका आधारमा थपघट गर्न सकिनेछ ।

[Handwritten signature]

(ग) चौमासिक/वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन ढाँचा

कार्यक्रमको नाम: बाली विकास तथा कृषि जैविक विविधता संरक्षण कार्यक्रम

कार्यक्रम संचालन गर्ने कार्यालयको नाम:

आ.व. २०७...

महिना:

१. कार्यक्रम कार्यान्वयन अवस्था

क्र.स.	यस महिनामा संचालन भएको कार्यहरु	हाल सम्मको कार्यक्रम कार्यान्वयन अवस्था

२. कार्यक्रमको प्रतिफल (छनौट भएका क्लष्टर विवरण, बाली, क्षेत्रफल, लाभग्राही, रोजगारी सिर्जना आदि):

-
-
-
-

३. कार्यक्रम/बजेट कार्यान्वयनको अवस्था

क्र. स.	वार्षिक विनियोजन (रु. हजारमा)	यस महिनाको खर्च (रु. हजारमा)	हालसम्मको खर्च (रु. हजारमा)	वार्षिक विनियोजनको तुलनामा खर्च प्रतिशत

४. कार्यक्रम कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या तथा सुझावहरु

-
-
-

